

Μεθοδολογικές σκέψεις για μια ιστορική προσέγγιση του Ολοκαυτώματος: η περίπτωση της Θεσσαλονίκης*

ΜΠΑΡΜΠΑΡΑ ΣΠΕΓΚΛΕΡ-ΑΞΙΟΠΟΥΛΟΥ

I.

Η ΙΣΤΟΡΙΟΓΡΑΦΙΑ του Ολοκαυτώματος παρήγαγε, τα τελευταία σαράντα χρόνια, μια πλημμύρα από δημοσιεύσεις. Αρχικά, αμέσως μετά τον πόλεμο, η κύρια απασχόληση των ιστορικών ήταν η συλλογή στοιχείων για την αναπαράγωγή των γεγονότων. Στη συνέχεια, η έρευνα στράφηκε στην ανάλυση του ναζιστικού συστήματος, και πρώτα απ' όλα στην ιδεολογία του, τη δομή του, τους όρους και τις διαδικασίες γέννησής του.

Πρωτοπόροι εδώ ήταν Αμερικανοί, Άγγλοι και εν μέρει Γερμανοί ιστορικοί. Ο Christopher Browning έγραψε για τις διαδικασίες στη λήψη των αποφάσεων που αφορούσαν την εξόντωση των Εβραίων, στο έργο του *Fateful Months*. Ο Robert Hayes για τη σχέση της γερμανικής βιομηχανίας και την αναγκαστική εργασία στο *Industry and Ideology*. Οι Γερμανοί Helmut Krausnick και Martin Broszat για την *Ανατομία του κράτους των SS*. Περιορίζομαι μόνο σε μερικά από τα πιο σημαντικά έργα¹.

Παράλληλα με την έρευνα του ναζιστικού συστήματος, προχωρούσε και η έρευνα των κεντρικών και τοπικών διαδικασιών του διωγμού των Εβραίων στις κατεχόμενες χώρες. Σε αυτή την έρευνα αφοσιώθηκαν περισσότερο Εβραίοι εξόριστοι. Ένα έργο, που μέχρι σήμερα δεν έχασε την επικαιρότητά του, είναι το βιβλίο του Raul Hilberg, *The Destruction of European Jews* (Η καταστροφή των Ευρωπαίων Εβραίων), που εκδόθηκε το 1961 στην Αμερική.

Ενώ μέχρι προ ολίγου η έρευνα περιέγραφε την κανονικότητα στο μηχανισμό διωγμού των Εβραίων, σήμερα μας ενδιαφέρουν οι αντιφάσεις στην επίσημη πολιτική των ναζί για τους Εβραίους. Ξέρουμε ότι η ναζιστική εξουσία δεν ήταν ένα μονολιθικό μπλοκ, αλλά εμπειρείχε εσωτερικές διαμάχες αρμοδιοτήτων και ανταγωνισμούς για το ποιος θα αναδειχθεί μέσα στις τοπικές ηγεσίες. Αυτοί οι εσωτερικοί ανταγωνισμοί αποτέλεσαν καταλύτη στην εντατικοποίηση του διωγμού των Εβραίων.

Στην έρευνα του διωγμού των Εβραίων σπουδαίο ρόλο έπαιξε η ανάλυση του αντισημιτισμού ως κρατικού δόγματος και ως ιδεολογίας κινητοποίησης στο ναζιστικό κράτος. Παράλληλα, δημοσιεύτηκαν και οι μαρτυρίες των επιζώντων από τα στρατόπεδα.

Το ερώτημα, όμως, είναι εάν η ιστορική έρευνα μας έφερε πιο κοντά στον πυρήνα ενός πολυπλοκότερου προβλήματος: στη φύση της μαζικής εξόντωσης και στη σημασία που έχει αυτή στη σημερινή κοινωνία. Η κατανόηση του Άουσβιτς υπήρξε μια από τις σημαντικές πνευματικές προσπάθειες μετά το 1945. Στη φιλοσοφική ερμηνεία της καταστροφής, όμως, απέτυχε κάθε απόπειρα προσέγγισης μέχρι σήμερα. Το 1945 ο Άγγλος ιστορικός Dwight Mac Donald διατύπωσε το πρόβλημα ως εξής: «Ο,τι στο παρελθόν είχαν κάνει μεμονωμένοι ψυχοπαθολογικοί δολοφόνοι, έγινε τώρα

από τους ηγέτες και τους υπηκόους ενός μεγάλου σύγχρονου κράτους. Αυτό είναι κάτι καινούργιο»².

Αυτό το «κάτι καινούργιο» είναι το πρόβλημα που τίθεται προς συζήτηση. Το ολοκαύτωμα ξεφεύγει από το πλαίσιο της ιστορίας γιατί, όπως διαπιστώνει ο MacDonal, έχουμε να κάνουμε με κάτι καινούργιο. Για πρώτη φορά διατάζουν οι εκπρόσωποι ενός σύγχρονου κράτους μια μαζική εξόντωση, η οποία και εκτελείται με γραφειοκρατική μέθοδο και βιομηχανικά μέσα. Απαιτεί, λοιπόν, το ολοκαύτωμα μια ιδιαίτερη μέθοδο, ίσως και μια ιδιαίτερη γλώσσα ή μια δική του αισθητική;

Ο Raul Hilberg αντιλήφθηκε το πρόβλημα από την αρχή. Σε μία συνέντευξή του με τον Claude Lenzmann στο φιλμ του τελευταίου «Shoah» λέει: «Σ' όλη την εργασία μου δεν άρχισα ποτέ με τα μεγάλα ερωτήματα, γιατί φοβόμουν να λάβω ισχνές απαντήσεις. Γι' αυτό προτίμησα να στραφώ στην ακρίβεια και στις λεπτομέρειες, για να τις συναρμολογήσω σε μια μορφή»³.

Κάπου αλλού γράφει: «Το "γιατί" είναι βέβαια η πιο δύσκολη ερώτηση. Δεν επιχειρήσα ποτέ να τη θέσω»⁴. Για το λόγο αυτό στράφηκε σε ό,τι ονομάζεται σήμερα στην έρευνα «γραφειοκρατική μαζική εξόντωση». Καθώς ήταν ένας από τους πρώτους ερευνητές, ενδιαφέρθηκε για την εμπλοκή των παραδοσιακών δομών εξουσίας, όπως η διοίκηση, η οικονομία, ο στρατός και το κόμμα, στη μαζική δολοφονία. Σε σειρά εργασιών μπόρεσε να αποδείξει ότι όλη η διαδικασία της εξόντωσης είχε έναν εξόχως γραφειοκρατικό χαρακτήρα. Καμιά άλλη περιγραφή δεν είναι στην ουδετερότητά της τόσο μακριά από τη φρίκη της πράξης, όσο η μελέτη του Hilberg για το σιδηρόδρομο του Γ' Ράιχ.

Ο γερμανικός σιδηρόδρομος, μας λέει ο Hilberg, ήταν τότε πάντοτε διαθέσιμος να μεταφέρει κάθε φορτίο έναντι αμοιβής. Έκανε, μάλιστα, στην Γκεστάπο εκπαιδευτές για ομαδικά ταξίδια. Οι ομάδες των Εβραίων μεταφέρονταν στο Άουσβιτς με εκδρομικές ταρίφες. Στην περίπτωση της Θεσσαλονίκης, ο λογαριασμός ανέβηκε στα δύο εκατομμύρια μάρκα παρά την εκδρομική ταρίφα. Ο στρατιωτικός διοικητής της Θεσσαλονίκης, ο Μαξ Μέρτεν, χρηματοδότησε τις μεταφορές των Εβραίων από τις περιοσιές τους που είχαν κατασχεθεί, καθώς για την εξόντωσή τους δεν υπήρχε κανένας κρατικός προϋπολογισμός⁵.

Η προκλητική θέση του Hilberg, ότι οι Εβραίοι έπρεπε να πληρώσουν οι ίδιοι το θάνατό τους⁶, καθώς και το συμπέρασμά του ότι η σατανική πολιτική των ναζί έκανε τα θύματά τους να συμπρά-

* Ανακοίνωση στο διεθνές συμπόσιο «Οι Εβραίοι στον ελληνικό χώρο. Ζητήματα ιστορίας στη μακρά διάρκεια», που διοργάνωσε η Εταιρεία Μελέτης Ελληνικού Εβραϊσμού το Νοέμβριο του 1991 στη Θεσσαλονίκη. Υπό έκδοση στα Πρακτικά.

ξουν τα ίδια, χωρίς να το θέλουν, στη δική τους εξόντωση, έστρεψε εναντίον του την κατηγορία ότι καθιστά τους ίδιους τους Εβραίους υπεύθυνους για την τύχη τους. Θα επιστρέψω πάλι αργότερα σε αυτό το πρόβλημα.

Η Εβραία φιλόσοφος Hannah Arendt επιχειρεί κι αυτή στα έργα της να πλησιάσει την ουσία της μαζικής εξόντωσης. Στο έργο της *On the Origins of Totalitarianism* (Στις ρίζες του ολοκληρωτισμού), που εκδόθηκε το 1951 στην Αμερική, διαπιστώνει ότι τα στρατόπεδα είναι ο καθεαυτό κεντρικός θεατός των ολοκληρωτικών καθεστώτων. Όταν το περιοδικό *The New Yorker* την έστειλε το 1961 στην Ιερουσαλήμ ως παρατηρήτρια στη δίκη του Άιχμαν, έθεσε το ερώτημα: «Πώς μπόρεσαν να στρατευθούν συνηθισμένοι, όχι ιδιαίτερα έξυπνοι, καθημερινοί άνθρωποι, οι οποίοι δεν ήταν ούτε ιδιαίτερα κακοί ούτε διεφθαρμένοι... για την εκτέλεση ενός τόσο φρικιαστικού έργου;»⁷

Διαφορετικά απ' ό,τι άλλοι παρατηρητές στη δίκη αυτή, οι οποίοι αναφέρονται στον εγκληματικό χαρακτήρα του Άιχμαν, η Hannah Arendt διαπιστώνει πόσο τρομερά φυσιολογικός ήταν αυτός ο άνθρωπος. Αυτή εισήγαγε στην ιστορία του Ολοκαυτώματος τον όρο «the banality of evil»: δηλαδή, στα ελληνικά θα λέγαμε, «το κακό που καταντάει κοινοτοπία». Με τις παρατηρήσεις αυτές έστρεψε η Hannah Arendt τη ματιά της ιστορίας από το ατομικό φταίξιμο σε μια αποπροσωποποιημένη μορφή δράστη που αντιπροσώπευε ένα ολόκληρο σύστημα κυριαρχίας. Και η ίδια, όμως, δέχτηκε τα πυρά της εβραϊκής κριτικής, όταν ύστερα από εκτεταμένες έρευνες κατέληξε στο συμπέρασμα ότι η συμβολή των Εβραίων στην οργάνωση της ίδιας τους της εξόντωσης ήταν μεγάλη⁸. Με την επιγραμματική διαπίστωση ότι χωρίς τη συνεργασία της εβραϊκής ηγεσίας δεν θα μπορούσε να πραγματοποιηθεί η πολιτική της εξόντωσης, τουλάχιστον σε αυτή την έκταση, άγγιξε η Hannah Arendt ένα θέμα ταμπού, το οποίο ακόμη μέχρι σήμερα δεν φωτίστηκε αρκετά. Η συζήτηση αυτού του θέματος θεωρήθηκε δικαιωματικά, απ' εκείνους που επέζησαν από τα στρατόπεδα, αδιάκριτη και άσπλαχνη.

Τα προβλήματα με τα οποία καταπίεστη η Hannah Arendt, μετά την οργισμένη αντίδραση των Εβραίων απέναντι στις θέσεις της, δείχνουν ότι η έρευνα του Ολοκαυτώματος είναι πολύ στενά συνδεδεμένη με το δίλημμα, αν το βλέπει κανείς από τη σκοπιά των θυμάτων ή από τη σκοπιά των δραστών.

Η Hannah Arendt, αν και Εβραία, προτίμησε τη φαινομενικά κοινότοπη πλευρά των δραστών. Για τα θύματα, βέβαια, το κακό δεν ήταν καθόλου κοινότοπο, ήταν τερατώδες. Αν δει όμως κανείς το Ολοκαύτωμα με την προοπτική των δραστών, θα βρεθεί μπροστά στο ενδιαφέρον φαινόμενο ενός εγκλήματος που οργανώθηκε με καταμερισμό εργασίας και χωρίς δράστες, όπως ήταν η μαζική εξόντωση. «Ναι μεν, κάθε μέλος του γερμανικού λαού συμμετείχε στην πράξη, αλλά αυτός που συμμετείχε στην πράξη με καταμερισμό εργασίας στέκεται ξένος απέναντι στο συλλογικό έγκλημα», διαπίστωσε ο Γερμανοεβραίος ιστορικός Dan Diner⁹. Το καλύτερο παράδειγμα γι' αυτή την «αποξένωση» από την πράξη είναι η μελέτη του Hilberg για το σιδηρόδρομο του Γ' Ράιχ, στην οποία ήδη αναφερθήκαμε. Εκατομμύρια Γερμανοί ζούσαν μετά τον πόλεμο με την αυταπάτη ότι δεν είχαν καμιά σχέση με το Ολοκαύτωμα.

Εντελώς διαφορετική είναι, όμως, η σκοπιά των θυμάτων. Δίχως άλλο η εβραϊκή μνήμη θα θέσει εντελώς διαφορετικές τομές απ' ό,τι η επίσημη ιστοριογραφία. Θα προσανατολιστεί προς τις επαλαβανόμενες αντισημιτικές τάσεις στην ιστορία της. Με τον τρόπο αυτό, μπροστά στη διχοτομία της προοπτικής μέσα στην οποία καθρεφτίζονται αντιφατικά οι σκοπιές των δραστών και των θυμάτων, δεν μπορεί να συγκροτηθεί μια ιστοριογραφία που τείνει από τη φύση της στον οικουμενικό τρόπο θεώρησης. Ο Dan

Diner προτείνει να συμπληρώσουμε αυτές τις δύο σκοπιές, αντιφατικές από ιστορική πείρα, με μια τρίτη, εκείνη που έχει ως αφηγηρία τα πεπραγμένα και την οπτική του Εβραϊκού Συμβουλίου (Judenrat). Το Εβραϊκό Συμβούλιο, μολονότι είναι το αντιπροσωπευτικό όργανο των Εβραίων απέναντι στους ναζί, είναι συγχρόνως μεσολαβητής της ναζιστικής βούλησης, η οποία, για την εκπλήρωσή της, χρησιμοποιεί τους ίδιους τους Εβραίους. Η θέληση όμως των ναζί αποσκοπεί στην εξόντωση, ενώ των Εβραίων στην επιβίωση. Έτσι, το Εβραϊκό Συμβούλιο είναι υποχρεωμένο να συμπεριφερθεί αντιφατικά, με αποτέλεσμα να φτάσουν τα άτομα που το αποτελούν σε μια κατάσταση χωρίς διέξοδο. Το Εβραϊκό Συμβούλιο βρίσκεται διαρκώς σε οριακή κατάσταση¹⁰.

Οι ιστορικοί George M. Kren και Leon Repporort θεωρούν το Ολοκαύτωμα «κρίση της ιστορίας», γιατί υπάρχει μια βαθιά δυσαρμονία ανάμεσα στο ιστορικό γεγονός και στην πολιτισμική του ερμηνεία¹¹. Κατά τον ορισμό του MacDonald, στο Ολοκαύτωμα δεν

πήραν μέρος οι καταπατητές του νόμου. Η μεγαλύτερη απειλή προήλθε από αυτούς που με υπακοή εκπλήρωναν τις επιταγές του νόμου. Οι Kren και Rap-port χαρακτηρίσαν το Ολοκαύτωμα ως τη μεγαλύτερη κρίση της ιστορίας του εικοστού αιώνα, μια κρίση ανθρωπίνης συμπεριφοράς και αξιών¹². Ο Dan Diner, που τον αναφέραμε πιο πάνω, χαρακτηρίζει το Άουσβιτς ως ρήξη του πολιτισμού και πεδίο άδειο από νόηματα¹³.

Τελικά, ανακύπτει το ερώτημα, σε ποια γλώσσα πρέπει ο ιστορικός να γράψει για το Άουσβιτς; Είναι γενικά ο αφηγηματικός τρόπος της περιγραφής ο σωστός ή μήπως πρέπει από την αρχή να αποκλείσουμε ορισμένους τρόπους αφήγησης; Ο Walter Benjamin, που έθεσε τέρμα στη ζωή του καθώς προσπαθούσε να διαφύγει τη σύλληψή του από τους ναζί, άφησε πίσω του σαν ιστορική διαθήκη το ακόλουθο αίτημα: η ιστορία πρέπει να ερμηνευτεί από τη σκοπιά των θυμάτων που οδηγήθηκαν στη σιωπή¹⁴, δηλαδή των νεκρών. Έτσι, κάθε σοβαρή προσπάθεια μέχρι τώρα να καταλάβουμε το Άουσβιτς κατέληξε σε ιστορικοθεωρητικά ερωτήματα που έμειναν ανοιχτά. Ίσως ακριβώς αυτή η συνείδηση για το αναπάντητο του Άουσβιτς είναι ένας δρόμος για να μην παραδώσουμε στη λήθη αυτο το θεμελιώδες πρόβλημα του ναζισμού.

II.

Με βάση τις προηγούμενες θεωρητικές αναλύσεις, για την ιστορία θα ακολουθήσουν μερικές σκέψεις πάνω στο πρόβλημα της εβραϊ-

κής ηρείας στη Θεσσαλονίκη κατά τη διάρκεια της ναζιστικής κατοχής. Στον πρόλογο του βιβλίου ο ελληνικός εβραϊσμός στο Ολοκαύτωμα, ο Ααρών Ρούσσο, πρόεδρος των Ελληνοεβραίων επιζώντων του Ολοκαυτώματος στο Ισραήλ, θέτει τα επόμενα ερωτήματα:

1. Ποιος ήταν ο λόγος για την παθητικότητα των Εβραίων της Θεσσαλονίκης μπροστά στην καταστροφή;

2. Ποιο ρόλο έπαιξε εδώ το Εβραϊκό Συμβούλιο και ιδιαίτερα ο ραβίνος Κόρετς;¹⁵

Επίσης, ο Ισραηλινός ιστορικός Daniel Carpi τονίζει, στο ίδιο βιβλίο, ότι η τραγική περίπτωση του ραβίνου Κόρετς ανήκει στα ερωτήματα που μέχρι τώρα έμειναν αναπάντητα στην έρευνα.

Ως σήμερα δεν έγινε δυνατό να εξηγηθεί αν και τότε οι διαπραγματεύσεις του Κόρετς με τους ναζί κατέληξαν σε συνεργασία με αυτούς. Οι επιζήσαντες Εβραίοι της Θεσσαλονίκης συμφωνούν ότι ο ραβίνος Κόρετς φέρει μεγάλη ευθύνη για τη δολοφονία 48.000 Θεσσαλονικιζών Εβραίων. Την πιο αρνητική γνώμη για τον Κόρετς

εξέφρασαν, ως γνωστόν, ο Μόλγο και ο Νεχαμά στο βιβλίο τους *In Memoriam*¹⁶. Τον καταλογίζουν ματαιοδοξία, υπεροψία και αυταρχικότητα και αποφαίνονται ότι ο αυταρχικός του χαρακτήρας, που δεν ανεχόταν καμιά αντίρρηση, καθώς και δουλοπρεπής του συμπεριφορά απέναντι στους Γερμανούς, συνέβαλαν, σε μεγάλο βαθμό, στη χωρίς δυσκολίες διεκπεραίωση της εκτόπισης των Εβραίων της Θεσσαλονίκης¹⁷. Δέκα χρόνια μετά τη δημοσίευση του βιβλίου *In Memoriam* φαίνεται ότι ο Μόλγο αναθεώρησε την αυστηρή του γνώμη για τον Κόρετς. Σ' ένα γράμμα που έγραψε το 1959 στην «Estimada Senora Koretz» τη διαβεβαιώνει ότι είναι έτοιμος να κάνει τα πάντα ώστε να διαφωτιστεί η περίπτωση του συζύγου της¹⁸.

Η ίδια η κυρία Κόρετς θυμάται με πικρία τα χρόνια της στη Θεσσαλονίκη. Είχε την αίσθηση ότι η ελίτ της εβραϊκής κοινότητας, όπως ο Μ. Μόλγο, ο Ι. Νεχαμά και ο Γιομτώβ Γιακοέλ, που ήταν τότε πρόεδρος της σιωνιστικής οργάνωσης Μπενέ Μπερίθ, δεν τους αποδέχτηκαν ποτέ, παρόλο που ο άνδρας της ήταν ένας επιτυχημένος ραβίνος¹⁹. Η σεφαραδική κοινότητα χρειαζόταν επειγόντως ένα σύγχρονο ραβίνο, ο οποίος θα ήταν και σε θέση να επικοινωνήσει με τις ελληνικές αρχές. Σύμφωνα με τις πληροφορίες της Γκίτα Κόρετς, ο σύζυγός της έμαθε τα ελληνικά όπως και τα ισπανοεβραϊκά σε σχετικά μικρό χρονικό διάστημα και διατηρούσε καλές σχέσεις με τους επίσημους ελληνικούς φορείς²⁰. Επίσης, οι επιζώντες Ισαάκ Κοέν και Αβραάμ Νατζαρή θυμούνται ότι ο Κόρετς υπήρξε μοντέρνος και φιλελεύθερος άνδρας²¹. Άλλοι λέ-

νε ότι όσο ο Κόρετς ήταν πριν την κατοχή ακέλιμος παράγων για την κοινότητα τόσο μετά ήταν καταστροφικός. Ο Σαούλ Μπενμαϊόρ, επιζών του Αουσβιτς, τώρα κάτοικος του Ισραήλ, έχει την ίδια γνώμη: «Πιστεύω», λέει, «ότι ο Κόρετς μας πρόδωσε. Αλλά πιστεύω επίσης ότι αυτή η υπόθεση χρειάζεται ιδιαίτερη εξέταση»²².

Για ποιες συγκεκριμένες πράξεις κατηγορούν τον αρχιραβίνο: Ο Γιομτώβ Γιακοέλ, –ενυπόληπτη προσωπικότητα της Θεσσαλονίκης, δικηγόρος, πρόεδρος της Μπενέ Μπερίθ και μέλος του πρώτου Εβραϊκού Συμβουλίου που σχηματίστηκε με πρόεδρο ακόμα τον Σάμπυ Σαλιτιέλ για να βοηθήσει, μέσω της φιλανθρωπικής οργάνωσης Ματανόθ Λαεβιονίμ, τους φτωχούς Εβραίους– λέει ότι ο Κόρετς, παρόλο που ήταν ήδη αρχιραβίνος, το Δεκέμβριο του 1942 άρπαξε και το αξίωμα του προέδρου της κοινότητας²³.

Την ίδια γνώμη έχει επίσης και ο τελευταίος νόμιμα εκλεγμένος πρόεδρος της κοινότητας πριν από τη δικτατορία του Μεταξά, Ασέρ Μουσής²⁴. Η Γκίτα Κόρετς, όμως, τονίζει ότι ο άνδρας της

δεν είχε καμία άλλη εκλογή, παρά μόνο να ακολουθήσει τις διαταγές του αρχηγού της Γκεστάπο, Dr. Calmes²⁵. Όταν οι ναζί απέλυσαν τον Σάμπυ Σαλιτιέλ από τη θέση του ως προέδρου της κοινότητας μαζί με το βοηθό του, Αλμπάλα, προσφέρθηκε στην αρχή η θέση αυτή στον Γιακοέλ. Αυτός, συνειδητοποιώντας τη δυσκολία της θέσης που του πρότειναν, αρνήθηκε: «Ήξερα ότι στην ιστορική αυτή στιγμή, το αξίωμα αυτό μόνο κακό θα μου έκανε»²⁶, έγραψε στο ημερολόγιό του. Ήταν όμως ένας από τους έξι συμβούλους που είχε ζητήσει να έχει μαζί του ο Κόρετς και μπόρεσε να διαπιστώσει από κοντά σε πόσο τραγικά δύσκολη κατάσταση βρισκόταν το Εβραϊκό Συμβούλιο: «Δεν είχαμε ούτε ένα λεπτό καιρό να σκεφτούμε. Οι διαταγές των ναζί έπεφταν η μια πάνω στην άλλη»²⁷.

Το Εβραϊκό Συμβούλιο, με πρόεδρο τον Κόρετς, το αποτελούσαν οι: Γιομτώβ Γιακοέλ, Σάμπυ Πελοσώφ, Ζυλ Ναάρ, Ισαάκ Μπενβενίστε, Μπενίκο Σαλιτιέλ και Σαλομών Ουζιέλ²⁸. Ο Σαλομών Ουζιέλ, το μοναδικό μέλος του Εβραϊκού Συμβουλίου που επέζησε από το Αουσβιτς, θυμάται: «Οι επαφές μας με τον έξω κόσμο ήταν κομμένες. Οι επαφές του Κόρετς με τον Γεννάδιο, το μητροπολίτη της Θεσσαλονίκης, καθώς και οι επαφές του Γιακοέλ με πολιτικούς που ασκούσαν μεγάλη επιρροή στην Αθήνα (τον καθηγητή Λούββαρη), παρακολουθούνταν από τα SS»²⁹.

Μετά την επιστροφή του από το Αουσβιτς, ο Ουζιέλ κατηγορήθηκε από δικαστήριο της κοινότητας ότι συνεργάστηκε με τους Γερμανούς. Αργότερα, αφού δικαιολογήθηκε στα γραπτά του, αποκαταστάθηκε³⁰.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

Η αλήθεια είναι ότι η «υπόθεση Κόρετς» ανήκει σ' εκείνες τις περιπτώσεις τις οποίες η ψυχολογία ονομάζει "ανεκπλήρωτες υποθέσεις". Δεν είναι δουλειά μου εδώ να δικαιολογήσω τις πράξεις του αρχιραβίνου Κόρετς και του Εβραϊκού Συμβουλίου που τα μέλη του, εκτός από τον Ουζιέλ, δολοφονήθηκαν στο Αουσβιτς και στο Μπέργκεν-Μπέλζεν. Αν θυμηθούμε όσα αναφέρονται πιο πάνω, ότι το Εβραϊκό Συμβούλιο βρισκόταν σε μια διαρκώς οριακή κατάσταση, διευρύνεται η σκοπιά της ιστορίας, από μια στενή προσωπική και ατομική θεώρηση σε μια πιο πλατιά και αποπροσωποποιημένη.

Σε αντίθεση με την Αθήνα, στη Θεσσαλονίκη η κατάσταση ήταν απελπιστική: η οικονομική κατάσταση πολλών φτωχών Εβραίων, οι δυσκολίες στη γλώσσα των ηλικιωμένων Ισπανοεβραίων, που δεν μιλούσαν καθόλου τα ελληνικά, η σατανική επέμβαση των ναζί πάνω στο αίσθημα της οικογενειακής συνοχής, η γεωγραφική απόσταση από τα κέντρα της αντίστασης, όλα αυτά έκαναν αδύνατη την οργάνωση μιας αντιπολίτευσης από μέρος του Εβραϊκού Συμβουλίου¹.

Επιστέγασμα των πάρα πάνω δυσκολιών υπήρξε η στρατηγική εκφοβισμού του εβραϊκού πληθυσμού με μαζικές εκτελέσεις. Γνωστή είναι η περίπτωση του δρα Κουένκα, για τον οποίο διέδωσαν οι ναζί ότι είχε δραπετεύσει, ενώ στην πραγματικότητα τον είχε απαγάγει η Γκεστάπο. Οι ναζί δημιούργησαν έτσι πρόσημα για να εκτελέσουν έξι ομήρους².

Η ίδια η κυρία Κόρετς αναφέρει ότι ο άνδρας της είχε απορρίψει κάθε σκέψη για αντίσταση ή απόδραση³. Δεν είναι δυνατό να ελεγχθεί η υπόθεση εάν ένας πιο θαρραλέος ραβίνος με αντιστασιακή στρατηγική θα μπορούσε να σώσει ζωές. Περισσότερο φανερό είναι το μικρό συμπέρασμα ότι σε αυτή την ιστορική στιγμή δεν υπήρχε, ούτε για τους Εβραίους της Θεσσαλονίκης, ούτε για το Εβραϊκό Συμβούλιο μια συλλογική αμυντική στρατηγική. Γι' αυτό είναι αξιοσημείωτο ότι μια προσωπικότητα με μεγάλη επιρροή μέσα στην κοινότητα, όπως ο Γ. Γιακοέλ, είχε συνειδητοποιήσει πλήρως την τραγικότητα της κατάστασης: αρνήθηκε την εντολή της Γκεστάπο να γίνει πρόεδρος της κοινότητας, γιατί φοβόταν μη γίνει ένοχος σ' αυτό που θα ακολουθούσε.

Ας επιστρέψουμε στη θέση των Kren και Rappoport, που χαρακτηρίζουν το ολοκαύτωμα «κρίση της ιστορίας»⁴. Αν ο θεσμός του Εβραϊκού Συμβουλίου βρισκόταν, την περίοδο της κατοχής, σε διαρκή οριακή κατάσταση, τότε η εβραϊκή ηγεσία ήταν οδηγημένη, εκ των προτέρων, σε μια παγίδα παθητικών ενεργειών. Ήταν συγχρόνως εκτελεστής και της γερμανικής και της εβραϊκής θέλησης και βρισκόταν σε μια κατάσταση που από τη δική μας σκοπιά σήμερα φαίνεται παράδοξη.

Όπως είδαμε, οι ηθικές αξίες που ίσχυαν μέχρι τότε αναποδογυρίστηκαν από τους ναζί. Ωστόσο, ως δρώντα ιστορικά υποκείμενα, οι Εβραίοι της Θεσσαλονίκης δεν μπόρεσαν να συλλάβουν τότε όλη την έκταση της τραγικής τους κατάστασης. Ενεργούσαν στη βάση ηθικών κανόνων συμπεριφοράς που δεν ίσχυαν πια. Η εμπιστοσύνη στους εταίρους των διαπραγματεύσεων, όπως κήρυττε συνέχεια ο αρχιραβίνος Κόρετς, ήταν ένας κανόνας πολιτικής πράξης που οι ναζί είχαν θέσει εκτός ισχύος. Μοναδικός σκοπός τους ήταν η εξόντωση.

Στο μέλλον, όταν κανείς κρίνει τη συμπεριφορά της εβραϊκής ηγεσίας στη Θεσσαλονίκη, το 1942-43, ίσως θα πρέπει να αναλογιστεί –πέρα από προσωπικές μομφές εναντίον ορισμένων προσώπων– την τραγική τους θέση. Ο ιστορικός Jehuda Bauer ζητεί από μας τους μεταγενέστερους να έχουμε για τα Εβραϊκά Συμβούλια «κατανόηση της τραγικής τους θέσης»⁵.

1. Christopher Browning, *Fateful Months*, Νέα Υόρκη 1985· Robert Hayes, *Industry and Ideology*, Καίμπριτζ 1987· Hans Buchheim, Martin Broszat, Hans-Adolf Jacobsen, Helmut Krausnick, *Anatomie des SS-Staates*, 2 τ. Olten/Freiburg 1965.
2. George F. Kren, Leon Rappoport, *The Holocaust and the Crisis of Human Behaviour*, Νέα Υόρκη 1980, σ. 1.
3. Βλ. Claude Lanzmann, *Shoah*, Ντίσελντοφ 1986, σ. 99.
4. Raul Hilberg, "Tendenzen in der Holocaust-Forschung", στο Walter H. Pehle (επιμ.), *Der historische Ort des Nationalsozialismus*, Φραγκφούρτη 1990, σ. 80.
5. Cl. Lanzmann, *ό.π.*, σ. 189-192.
6. Στο *ίδιο*, σ. 192.
7. Βλ. Seyla Benhabid, "Hannah Arendt und die erlösende Kraft des Erzählens", στο Dan Diner (επιμ.), *Zivilisationsbruch. Denken nach Auschwitz*, Φραγκφούρτη 1988, σ. 166.
8. Hannah Arendt και Karl Jaspers, *Briefwechsel 1926-1969*, Lotte Köhler και Hans Saner (επιμ.), Μόναχο 1985, σ. 453.
9. Dan Diner, "Perspektivenwahl και Geschichtserfahrung", στο Walter H. Pehle (επιμ.), *ό.π.*, σ. 99.
10. Στο *ίδιο*, σ. 111.
11. Kren-Rappoport, *ό.π.*, σ. 12.
12. Στο *ίδιο*, σ. 15.
13. Dan Diner, "Zwischen Aporie und Apologie, Über Grenzen der Historisierbarkeit der Massenvernichtung", *Babylon 2* (1987) σ. 23-34 το παράθεμα στη σ. 33.
14. Walter Benjamin, "Über den Begriff der Geschichte", στο *Gesammelte Schriften* τ. 2, Φραγκφούρτη 1980, σ. 693.
15. Πρόλογος του Ααρών Ρούσο, στο βιβλίο *Ο ελληνικός εβραϊσμός στο Ολοκαύτωμα. Αναμνήσεις*, έκδοση: Institute of Salonica Jewry, Τελ Αβίβ 1988 στα εβραϊκά.
16. Μ. Μόλχο - Ι. Νεχαμά, *In Memoriam, αφιέρωμα εις μνήμην των Ισραηλιτών θυμάτων του ναζισμού εν Ελλάδι*, μετάφ. Γ. Ζωγραφάκη, Θεσσαλονίκη 1976, σ. 99-100.
17. Στο *ίδιο*, σ. 99-100.
18. Γράμμα στην Γίτα Κόρετς από το Μπουένος Άιρες: Αρχεία του Yad Vashem 0-48/3-4 (11.12.1959) (YVA).
19. Δήλωση της Γίτα Κόρετς στο Yad Vashem, YVA 0-3/3875.
20. Στο *ίδιο*, YVA, 0-3/3875.
21. *Bintivei She Ol - Greek Jews during the Holocaust, Testimonies*, Shmuel Refael (επιμ.), Τελ Αβίβ 1988.
22. Στο *ίδιο*.
23. Ημερολόγιο του Γιουτάβ Γιακοέλ, βλ. *Ο ελληνικός εβραϊσμός στο Ολοκαύτωμα* *ό.π.*
24. Βλ. στο *ίδιο*, *ό.π.*
25. Γίτα Κόρετς, YVA, 0-3, 3875.
26. Βλ. *Ο ελληνικός εβραϊσμός στο Ολοκαύτωμα*, *ό.π.*
27. Στο *ίδιο*.
28. Μ. Μόλχο, Ι. Νεχαμά, *In Memoriam*, *ό.π.*, σ. 81.
29. Βλ. *Ο ελληνικός εβραϊσμός στο Ολοκαύτωμα*, *ό.π.*
30. Στο *ίδιο*, τα γραπτά του Σ. Ουζιέλ.
31. Joseph Ben, "Jewish Leadership in Greece during the Holocaust", στο *Patterns of Jewish Leadership in Nazi Europe*, Yad Vashem, Ιερουσαλήμ 1979, σ. 344-345.
32. Στο *ίδιο*, σ. 345.
33. Γίτα Κόρετς, *ό.π.*, YVA, 0-3/3875.
34. Kren - Rappoport, *ό.π.*
35. Jehuda Bauer, στο *Patterns of Jewish Leadership in Nazi Europe*, *ό.π.*, σ. 396.